

Az (in)tolerancia vajúdása

*„mindazt, amit szeretnétek,
hogy megtegyenek nektek az emberek,
tegyétek meg ti is nekik”
Mt 7,12*

Bevezető tünődések

Azok, akiket elnyomnak, üldöznek, akiket csak megtűr a társadalom, másként beszélnek a toleranciáról, mint azok, akik biztos pozícióval rendelkeznek környezetükben. Az üldözöttek számára mindig fontosabb a tolerancia, mint az üldözők számára, sőt a kisebbséghez tartozók számára is létkérdés a tolerancia, nem úgy a többség számára.

A tolerancia elsődleges értelme a megtűrés, elviselés, „kibírás” (lat. *tolerare*). A kisebbség számára az üldöztetéssel szemben a megtűrés már nagy előrelépés, de még messze nem elegendő az emberhez méltó élethez. A történelmi tapasztalat az „idők jeleinek” tükrében arról tanúskodik, hogy akit elfogadnak és becsülnek, az lehet teljes jogú tagja a társadalomnak. Ezért az idők folyamán kibővült a tolerancia jelentése. Ma már a szótárakban magyarázatként azt találjuk, hogy a toleráns ember: türelmes, figyelmes, megértő, nagyvonalú, nyitott, elnéző, a másikat elfogadó és megbecsülő.¹

Napjainkban, és ezt a vegyes lakosságú és vegyes vallású Vajdaságban különösen tapasztaljuk, a „tolerancia” szót széltében-hosszában használja mindenki. A politikusok, a sajtó megnyilatkozásai hemzsegnak a toleranciára való nevelés fontosságáról, milliókat költenek tolerancia táborokra, az iskolában állandó tanári feladat a toleranciára való nevelés. Az intolerancia megnyilatkozásairól szinte naponta hallunk és olvasunk.

* Hegedűs Dévaváry Katalin, *Belgrádi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Kultúrológiai Szak, PhD hallgató, nemét nyelvtanár a Szabadkai Műszaki Szakfőiskolán, Szabadka*

¹ Bakos Ferenc: *Idegen szavak szótára*. Akadémia Kiadó Budapest, 1989.

Azt tapasztaljuk, hogy ezek használata szinte már „inflációs méreteket” öltött. Majd mindenki azt hangsúlyozza: „Hiszen mi toleránsak vagyunk!”; „Legyen hát tolerancia, beleegyezzünk, világszerte megkövetelik a toleranciát, nálunk is ennek jelét kell adni!” Ilyen értelmű kijelentést azonban ritkán hallunk: „Tiszteljük ennek vagy annak a pártnak, ennek vagy annak a népnek, ennek vagy annak a társadalmi rétegnek az álláspontját, és bár ez idegen tőlünk mi ezt az álláspontot is értékelni akarjuk”. Napirenden szerepel a tolerancia, mert az egyes államok, közösségek, stb. tulajdonsága kell hogy legyen. Azonban ezek a toleranciás követelmények az évszázadok folyamán igen gyakran változtak és nagyon sok fajta tartalmat takartak.

A „tolerancia” és az „intolerancia” fogalmában tehát történelmi folyamatok tükröződnek, amelyek majd mindig olyan közegekben, társadalmakban játszódnak le, ahol egy többségi és egy kisebbségi csoport konfrontálódik.² Napjainkban minden azt sugallja, hogy toleránsnak kell lenni. Ebben, gondolom mindenki, főleg sorstestvéreim a kisebbségi létben, egyetértenek. Viszont, ha objektív akarok lenni, mi történik az én saját toleranciámmal, ha megváltozik a helyzetem, és olyan szituációban kell toleránsnak lennem, amikor én tartozok a többséghez. Vajon akkor is toleráns lennék-e? Vajon határtalan-e a tolerancia? Köteles vagyok-e mindent, feltétel nélkül tolerálni?

Komoly nehézségbe ütközik a tolerancia lényegének pontos megragadása, akár erénynek, magában vett jónak, akár szükséges rossznak tekintjük. Az intolerancia a társadalmi békét veszélyezteti, ezért megfontolt dolog elviselni, tolerálni azt, amit nem kedvelünk, mert ha nem viseljük el, az nyugtalanságot és viszályt eredményez. A tolerancia elismeri az egyén és a közösség jogát, hogy életét oly módon irányítsa, amilyennek ő kívánatosnak látja, és jelenti azt is, hogy tiszteletben tartjuk másoknak a helyes és értelmes életről alkotott elképzeléseit. Ebben a nézetben a tolerancia önérték, és az intolerancia morálisan is helytelen, hiszen megtagadja a személyiség morális autonómiáját.

Elmélkedésemet szeretném az „elején” kezdeni.

² Erwin Hufnagel, Jure Zvonko: Toleranz-Pluralismus-Lebenswelt. Parerga Verlag, Berlin, 2004.

A **tolerantia** főnévvel először **Cicerónál** találkozunk. Ez a szó nála azt jelöli, hogy képesek vagyunk valamit kibírni, elviselni, pl. fájdalmat, sorscsapást vagy vereséget. A türelmes elviselés mozzanata akkor fogalmazódik meg először, amikor **Gellius** (Kr. u. II. sz.) az **intolerantia** szót ekként magyarázza: „Azt a rosszat nem elviselni tudni, amit el kell viselni.”³ Eredetileg a latin tolerantia kifejezés arra az egyéni bátorságra és hősiességre utalt, amellyel egy beteg elviselte a fizikai kínokat, például a fájdalmat, a sorscsapást vagy a harci sérülést.

Tolerancia a korai kereszténységben

Miután dolgozatomban az európai tolerancia és intolerancia kisebbségi és többségi szemléletével akarok szembesülni, azért kétségtelen, hogy mint teológus a témát először az Újszövetségi Szentírásban keresem és kutatom. A tolerancia problémája már a kora keresztények között is megmutatkozott. Alapvető Jézus tanítása: „ti úgy szeressétek egymást, ahogy én szerettelek titeket”⁴. Kezdetől fogva Jézus ezt az „aranszabályt” hirdette tanítványainak: „Mindazt, amit szeretnétek, hogy megtegyenek nektek az emberek, tegyétek meg ti is nekik.”⁵; Jézus pedagógiájában igen nagymértékben szerepeltek a példabeszédekben rejtőző tanítások. Tanítványainak a toleráns magatartását leginkább az alábbi példabeszédben rajzolta meg: „Hasonlít a mennyek országa egy emberhez, aki jó magot vetett szántóföldjébe. Amíg aludtak az emberek, eljött az ellensége, konkolyt vetett a búza közé és elment. ... A szolgák erre megkérdezték tőle: „Akarod-e, hogy elmenjünk és kiszedjük a konkolyt?” Ő azonban azt felelte: „Nem, nehogy a konkolyt kiszedve kitépjétek vele együtt a búzát is. Hagyjátok együtt felnőni mind a kettőt az aratásig. Aratáskor majd megmondom az aratóknak: 'Gyűjtsétek először össze a konkolyt és kössétek kévébe, hogy elégessétek. A búzát pedig gyűjtsétek össze a magtáramba'”⁶

Nemcsak nekünk földi halandóknak, hanem magának Jézusnak is egyik legnagyobb gondja a tanítványai toleranciára való nevelése volt.

³ Ingo Broer: Christentum und Toleranz. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1998.

⁴ Jn 13,34.

⁵ Mt 7,12.

⁶ Mt 13,24-30.

Az apostolok között igen gyakran jelentkezett az intolerancia. Az első keresztény gyülekezetekben is a kezdeti lelkesedés mellett igen nehezen ment egymásnak a toleráns elfogadása. Ezért írta Pál apostol az első keresztényeknek: „Fogadjátok el tehát egymást, ahogyan Krisztus is elfogadott titeket”⁷. Amennyiben ezt a magatartást magunkévá tesszük és gyakoroljuk, akkor már minden rendben van, gondolhatnánk. Viszont az Újszövetségben is már annyiszor megjelenik az intolerancia, hogy joggal vonjuk kérdőre, hogy mi van benne túlsúlyban: a tolerancia vagy az intolerancia? Ha elolvassuk a Római levélben (Róm 1,18-3,20) Pál apostolnak a zsidóságról és a pogányságról írt fejtegetéseit, akkor azt kell mondanunk, hogy ez a rész a kemény intolerancia egyik élő példája. Itt csak röviden utalok Pál apostol magatartására, azok irányába, akik szembeszálltak vele: „Telve vannak minden gonosszággal, hitványsággal, paráznasággal, kapzsisággal, romlottsággal ... Árulkodók, rágalma-zók, istengyűlölők, gyalázkodók ... könyörtelenek.”⁸ A zsidó-keresztény Péter is gyakran intoleráns volt, nem tudta tolerálni a pogány-keresztények életformáját, akik elvetették azt a tradíciót és törvényt, amit ő gyakorolt és tanított.⁹ Ugyanígy egy pogány-keresztény, mint Titusz, Pál apostol tanítványa, hogyan tolerálhatta volna a zsidó-keresztényeket, akik makacsul betartják a törvényeket.¹⁰

Az intoleranciának ez a keresztény jelensége a mai napig jelentkezik. Tudják-e a katolikusok, reformátusok, liberális- és fundamentális keresztények, politikailag aktív és politikailag passzív keresztények, tolerálni a kisebbségben levőt? Véleményem szerint erre a kérdésre nincs egyértelmű igen vagy nem. Maga Pál is minden szeretete és türelme ellenére elvetette azokat, akik nem értettek egyet evangéliumával.¹¹

Önkritikusan megvallom, hogy az én toleranciám is véges, megszűnik abban a percben, ha bármilyen fundamentalizmussal találkozok,

⁷ Rom 15,7.

⁸ Rom 1,25-32

⁹ Apcsel 10, 13-16. „Rajta Péter, szólj hozzá egy hang, öld meg, a tisztátalan állapot, és egyél!” „Szó sincs róla Uram, felelte Péter, hiszen soha sem ettem semmi közönségeset vagy tisztátalant.” De a hang újból, másodszor is rászólt: „Amit az Isten tisztává tett, te ne tartsd tisztátalannak!”

¹⁰ Tit 3,8-10. „A tévtanítót egy-két figyelmeztetés után kerüld, hiszen tudod, hogy az ilyen ember meghasonlott, bűnben él s önmagát ítéli el.”

¹¹ Gal 1,8. „Ha akár egy mennybéli angyal, más evangéliumot hirdetne, mint amit mi hirdetünk: átkozott legyen.”

legyen az keresztény, zsidó vagy mohamedán. André Comte-Sponville írja „semmiféleképp sem szabad a tolerancia kedvéért megszüntetni az igazság szeretetét”¹². Egy menonita lelkész professzor pedig így fogalmaz: „Amennyiben a tolerancia határtalan lenne, úgy az intoleranciát is szó nélkül tolerálnunk kellene, tehát egy oldalra kerülnénk az intoleránsakkal. Ezzel föladnánk a tolerancia lényegét: az emberszeretet, azoknak az elfogadását és megbecsülését, akik mások, másban és másként hisznek és másként gondolkoznak, mint mi.”¹³ A kérdés tárgyalásánál mindenképpen szem előtt kell tartanunk a vallástudomány megállapításait.

A vallástudomány szerint ugyanis a **formális tolerancia** respekálja mások hitét és vallását, addig, amíg azok az állam egységét nem veszélyeztetik. Így nyert a keresztény vallás létjogosultságot 313-ban a Milánói Ediktum után, aminek köszönve megszűnt a keresztényüldözés, az intolerancia, a keresztényüldözés halálos formája.

A **tartalmi tolerancia** viszont elismeri a más vallást, a más hitet és annak gyakorlását. (Jó példa erre a római vallás, amely szívesen bővítette isteneinek körét újabb, leigázott népek isteneivel.) Roppant érdekes, hogy a kinyilatkoztatott vallások ebből a szempontból nézve intoleráns vallások, míg a misztikus vallások (buddhizmus, hinduizmus, stb.) toleránsak, mert minden vallás törekvését az isteni felé, egyenértékűnek tartanak. Ennek ellenére a keleti vallásoknál is gyakori jelenség a véresen intoleráns magatartás a más vallásúakkal szemben.

Az ősegyházban az értékek szerinti élet nem alakult ki egyik napról a másikra. A negyedik századig a kereszténység számára nem a türelem gyakorlása, hanem az „életben maradás” volt az elsődleges cél, az, hogy eltűnjék őket. A pogány római kultúra vallásfelfogása szép példája a vallási toleranciáinak. Idegen kultuszokat jó szándékúan eltűrtek, és bárki csatlakozhatott a személyéhez leginkább megfelelő rítushoz. Ennek a rómaiak által gyakorolt toleranciának csak egyetlen feltétele volt, hogy a vallás a saját istenét és kultuszát, ne tekintse kizárólagosnak. A zsidóságot, mint etnikai csoportot nem érintette ez a szabályozás, nem úgy, mint a keresztényeket, akiket Néró kora óta nem azonosítottak a zsidósággal. Az első évtizedekben politikai csoportnak tekintették az új

¹² Dr. Hans A.H: Toleranz – eine umstrittene Tugend. www.mennoniten.de/Jahrbuch_06.html.

¹³ Dr. Hans Adolf Hertzler: Toleranz – eine umstrittene Tugend; In: Mennonitisches Jahrbuch 2006, szerző ford.

vallási csoportot, de idővel, térítéseik és nem-nemzeti jellegük miatt szektának minősítették át őket.¹⁴ A kereszténység kizárólagossága miatt, nem hódolt be a császár-kultusznak és ezzel kezdetét vette, a rómaiak által jogosnak tartott, véres keresztényüldözés. Tehát a Római Birodalom intoleranciája. A fiatal egyház ezzel az intoleranciával szállt szembe, élet-halál harcot vívva vallásszabadságáért és életben maradásáért. A tolerancia, ilyen körülmények között, egyenjogúságot és szabad vallásgyakorlást jelentett.

Krisztus után 200-ban Tertullianus (mint Jusztinosz (100-165) és Athénagorasz¹⁵ már ő előtte) követelte írásaiban az egyediségre való jogot és ezzel a többi vallásnak kijáró állam általi türelmet, eltűrést. Tertullianus apologetikája abban különbözik elődeiétől, hogy ő jogi alapon védi a keresztényeket. A keresztény közösségek törvényes társulások, a keresztények maguk jó állampolgárok, magán- és nyilvános életük kifogástalan, írja fő művében **A védőbeszéd**-ben 197-ben (Apologetikum).¹⁶

Egy évszázaddal később az afrikai teológus, Lactantius, hasonlóan veszi védelmébe, a keresztényeket. Érvei között szerepel a vallás és a szabadság közti belső összeköttetés. A tolerancia addigi felfogását kibővíti: csak Istennek van joga vallási, hit ellen elkövetett bűnök megtorlására (Institutiones divinae¹⁷; Isteni intézmények). Mindkét kiemelt teológus toleranciát követelt a keresztényekkel szemben, azaz szabad vallásgyakorlást, a többi valláshoz hasonló megtűrést. Mégis itt már kezd átalakulni a tolerancia szó értelme, mert hangsúlyt kap a másik ember szabadsága, meggyőződésének az integritása és csak Istennel szembeni felelőssége.¹⁸ A keresztényüldözés, intolerancia korában sok apologéta vette védelmébe az új hitet. Számos írás, levél, prédikáció született. Szeretném kiemelni Nagy Szent Atanázst (295-373), aki elődeinél találóbban fogalmazta meg a teológiai toleranciát. Ő az első, aki kimondta, hogy az evangéliumnak teljesen ellentmond az igazság érdekében a kényszer

¹⁴ Johann Molthagen: Der Römische Staat und die Christen im 2. und 3. Jahrhundert. Göttingen, 2. Aufl. 1970.

¹⁵ Életéről nem sokat tudnak. Mivel magát *Kérőirat a keresztényekért* című könyvében athéni filozófusnak vallja, arra következtettek, hogy ott született.

¹⁶ Juraj Pavić-Tomislav Zdenko Tenešek: Patrológia. Agapé, Novi Sad, 1997. 112.o.

¹⁷ Ibid 118.o.

¹⁸ A 16. században ezeket az apologétákat idézik a vallás- és lelkiismereti szabadság hangsúlyozásakor.

eszközéhez nyúlni. 357/358-ban keletkezett **Historia Arianorum**-ban írja, hogy azok az emberek, akik vallási ügyekben erőszakhoz nyúlnak, sokkal nagyobb hibát követnek el, mint azok, akik eretnekekké válnak. Az erőszakot olyanok alkalmazzák, akik nem bíznak saját hitükben. Így cselekszik az ördög, mert nem rendelkezik az igazsággal.¹⁹ Jézus szavát állítja az erőszakkal és annak alkalmazóival, vagyis az ördög áldozataival szembe: „Ha valaki utánam akar jönni” (Mt 16,24); Jézus sem karddal meg hadsereggel hirdette az igazságot, hanem tanítással és tanácsokkal. Atanáz a toleranciát lélektani szempontokkal is kiegészítette.

„Ha az egyház ezeket a meglátásokat megértette és magáévá tette volna, akkor 313 után a római társadalomban egy új életfelfogás győzelmeskedett volna: a tolerancia.”²⁰ Sajnos a tolerancia a hatalomnak és az egyház intézményesedésének áldozatává vált. A Milánói ediktum után, a keresztényeknek már nem kellett harcolniuk a vallásszabadságért, sőt ők váltak azzá a hatalommá, amely megadhatta, vagy megtagadhatta a toleranciát másoktól.

Ez a hirtelen „fordulat” megfigyelhető azoknál az apologétáknál is, akik a keresztényüldözések ideje alatt, a szabadságért és a toleranciáért harcoltak. Tertullianusnál az intolerancia erkölcsi követelménnyé válik az eretnekek ellen vívott küzdelmében. Nem elég, szerinte, az eretnekeket kötelességükre figyelmeztetni és buzdítani, hanem rá kell őket kényszeríteni. Majd folytatja: az eretnekséget le kell törni, mert így járunk el erkölcsileg jól.²¹ Minden teológus bármely eszköz bevetését jóváhagyta és helyeselte, az új cél elérése érdekében, vagyis az eretnekségek megszüntetésére. Jézus életpéldáját és tanítását nem hagyták figyelmen kívül, de mindent megpróbáltak, hogy kellő indoklást és alapot keressenek, hogy ezt a tanítást össze tudják egyeztetni az eretnekségek erőszakos megszüntetésére. Itt szeretnék visszautalni dolgozatom elejére, ahol már említettem, hogy a kisebbségi üldözöttek számára fontosabb a tolerancia, mint a többségben lévő üldözők számára. A negyedik században a keresztények váltak üldözővé. Szent Ciprián (200 vagy 210-257) így fogalmaz: Nem tarthatja Istent atyjának az, aki az egyházat nem tartja anyjának.²² Az egyház nem csak elnyerte teljes szabadságát, de

¹⁹ Jürgen Blattner: Toleranz als Strukturprinzip. Herder, Freiburg, 1985. 31.o.

²⁰ Hans Berkhof: Kirche und Kaiser. Zürich, 1947. i.m. 115.o.

²¹ J. Blattner: Toleranz als Strukturprinzip. i.m. 31.o.

²² Patrológia. i.m. 13.o.

egybeolvadt az állammal. Az állam minden privilégiumát élvezte, és nagy volt a csábítás, hogy az állam rendelkezésére álló védelmi mechanizmusokat is igénybe vegyék. Sajnos nem a jézusi tanítás győzedelmeskedett. A korai egyházi vezetők nem vették észre, hogy akarattuk ellenére nem a világi államot sikerült „megkeresztelniük”, hanem a kereszténységet világiasították el. Konstantin császár (Flavius Valerius Constantinus 280-337) minden segítséget megadott a püspököknek. Rigorózusan lépett fel az eretnekekkel szemben, hol a hadsereget vetette be, hol száműzte országából az egyház ellenségeit. 325 után törvényben tiltotta be az eretnekek gyülekezéseit és elkobozta javaikat. Nagy Konstantin egy „kívülálló püspök” akart lenni, aki egyszerre törődik az állam és Krisztus híveinek az érdekével.²³ A sors fintora, hogy pár évvel később, maga is az egyik „szekta”, tanait fogadta el és nyíltan ariánus-párti lett. Halála előtt azonban megkeresztelkedett és megbékült az egyházzal.

Sokkal visszafogottabban állt hozzá a tolerancia kérdéséhez Szent Ágoston (354-430). Munkásságának első éveiben türelmes és elnéző volt a „megtévedtekkel” szemben. Csak szellemi eszközökkel szállt szembe velük, vitatkozott, írt, prédikált. Elutasította az erőszak alkalmazását, mert egy kikényszerített hitvallást érvénytelennek tekintett. Az embereket nevelve kell javítani, nem büntetéssel téríteni. A büntetés egyedül Isten joga.²⁴ Ez a felfogás teljesen megfelelt a tolerancia szellemének. Saját múltja miatt érezhette kötelességének ugyanazt a türelmet tanúsítani az eretnekekkel szemben, amely türelmet vele szemben is tanúsítottak megtérése előtt. Türelmével azt a látszatot is szerette volna elkerülni, hogy az egyház a földi életet helyezi előtérbe és azért harcol. Több éven keresztül gyakorolta Ágoston a toleranciát az újabbnál újabb szektákkal szemben. 411-ben a donatisták egy megmaradt fanatikus csoportja (Marcellinus prokonzul elítélte őket, ezért sokan áttértek a katolikus vallásra) hevesen támadta a katolikusokat, olykor fizikailag is.²⁵ Ebben a helyzetben Ágoston már nem tiltakozott a velük szembeni energikus fellépés ellen. Elkeserítette a hiábavaló prédikálás és tanítás és bizalommal töltötte el az állam erőszakos fellépésének gyors és látványos sikere. A Bibliára hivatkozott, Pál megtérésére, ahol Krisztus „erősza-

²³ August Franzen: Kis egyháztörténet. Agapé, Szeged, 1998. 72.o.

²⁴ Patrológia. i.m.210.o.

²⁵ Kis egyháztörténet i.m.99.o.

kot” alkalmazott Pállal szemben, hogy őt a jó útra terelje.²⁶ Így tudta megindokolni az egyház erőszakos fellépését is. Az intoleráns erőszak ilyen esetben, szerinte, nem a hatalom fitogtatása, hanem az egyház kötelessége és felelősége az emberekkel szemben. A szeretettel szembeni kötelességünk, hogy embertársunkat megmentsük az örök kárhozattól, akár kényszerrel is.²⁷ Híressé vált Lukács evangéliumának 14,23. versének magyarázata is,²⁸ mellyel szintén az erőszak alkalmazásának jóváhagyását látta bizonyos esetekben. Ágoston különbséget tesz a jogtalan üldöztetés (istentelenek Krisztus egyházával szemben) és a jogos üldözés (Krisztus egyháza az istentelennel szemben) között. Ezt a felfogását Máté evangéliumának Hegyi Beszédében látta alátámasztva (Mt 5,10), ahol nem minden üldözöttnek, csak az igazságért üldözötteknek ígérte meg Jézus a mennyek országát. Ágoston ezzel teológiailag is megalapozta az intoleranciát.²⁹ Az egyházdoktorrá nyilvánított szent Ágoston tanítása meghatározta az egyház fejlődését. Toleranciának hosszú ideig nem jutott hely. Az eretnekek veszélyeztették az egyház és a vele összefonódott állam egységét, amely egységet minden áron meg kellett védeni.

Történelmi tény, hogy miután a kereszténység szabad teret kapott Európa szerte, hála a 313-as Milánói „tolerancia ediktumnak”, megfeledezett a toleranciáról. Megkezdődött az eretnekek ellen vívott harc, a harc amely sajnos nem papíron folyt, hanem a harcmezőn és rengeteg emberi életbe került. És itt még nincs vége a kereszténység intoleranciájának. A keresztes háborúkban sem tett tanúságot a keresztény ember-szeretetről és a másság elfogadásáról a keresztény nyugat. Elidőzve a keresztes hadjáratoknál azt kell mondanom, hogy a második évezred kezdetének legdrámaibb eseménye a keresztes háború volt. Kairó iszlám vallású szultánja ugyanis 1009-ben lerombolta Jeruzsálem keresztény templomait. A törökök 1077-ben elfoglalták Jeruzsálemet. II. Orbán pápa a franciaországi Clermont Ferrand-ba 1095 novemberében zsinatot hívott össze, azzal a felszólítással, hogy a kereszténység szerezze vissza

²⁶ Apcsel 9.

²⁷ Toleranz als Strukturprinzip. i.m.35.o.

²⁸ „A szolga jelentette: ’Uram! Megtörtént, amit parancsoltál, de még mindig van hely.’ Akkor az Úr ezt mondta a szolgának: ’Menj ki az utakra és a sövényekhez! Kényszeríts mindenkit bejönni, hogy megteljen a házam.’”

²⁹ Toleranz als Strukturprinzip, i.m.37.o.

Jeruzsálemet és Jézus sírját. Arra kért mindenkit, hogy tekintse szívügyének a Szentföld visszafoglalását, azzal az indoklással, hogy ezt maga Isten kéri tőlük (Deus vult!). E felszólítással párhuzamosan egy populistá, fanatikus barát, Amiens-i Péter társaival együtt, nemcsak a muzulmánok, hanem a zsidók ellen is izgatott és pogromokra biztatta a népet: „Isten ellenségei, ők feszítették meg Jézust.” Európa keresztényei tömegestől ölték a zsidókat, házaikat és üzleteiket kirabolták, majd felgyújtották. Nagyon sok püspök és városi előljáró hiába fáradozott, hogy megmentse az üldözötteket. Az első keresztesek 1099 nyarán érték el Jeruzsálemet és július 15-én sikerült a várost meghódítani. Egy kortárs szemlélő ezt írja az eseményekről: „A keresztesek, a nagy győzelem örömeitől, a megelőző hetek iszonyú szenvedéseitől szinte megőrülve rohángáltak az utcákon, betörték a házakba és mecsetekbe, megölték mindenkit, aki csak útjukba akadt, férfiakat, nőket, gyerekeket ... Másnap kora reggel behatoltak egy mecsetbe, az ott egybegyűlteket egy szálig lemészárolták. Jeruzsálem zsidói legfőbb zsinagógájukba menekültek, de kegyelmet nem kaptak, mert a mohamedánok segítőknek tartották őket. A zsinagógát felgyújtották, a bent levők megégtek.”³⁰ Majd következtek a térítések Jézus nevében, Mexikóban, Peruban, stb. Az inkvizícióról nem is beszélve. Jórészt ilyen jelenségek miatt kellett II. János Pál pápának kilencvennégy alkalommal bocsánatot kérnie.

A középkor legnagyobb teológusa, szent Tamás (Thomas von Aquino 1224-1274) idejében a pogányok (arabok, gótok, germánok, normannok) már földrajzilag is a keresztény Európa határáig értek. Ez újabb kihívást jelentett a Katolikus Egyház számára. Szent Tamás ugyanis különbséget tett a pogányok, tehát akik még nem ismerik az igaz hitet, és az eretnekek között. A pogányokkal szemben toleráns volt, hogy tanítás útján ők maguk jussanak el az igaz hitre. Az eretnekekkel szemben nem gyakorolta a türelmet és a toleranciát, sőt a testi fenyítést szorgalmazta. A zsidókkal és a mohamedánokkal megengedte a kapcsolattartást, mert a hitet a szabad akarat dolgának tartotta. Bár kikötötte, hogy csak olyanok ápolhatnak kapcsolatokat zsidókkal és mohamedánokkal, akik biztosak hitükben, mert a bizonytalanoknál fennáll az áttérés veszé-

³⁰ Azt hiszem nem túlzok, amikor azt mondom, hogy mindez a keresztény intolerancia és fanatizmus legvéresebb bizonyítéka volt, és lényegében ez hívta életre a mai napig oly eleven mohamedán fanatizmust.

lye.³¹ A toleranciát tehát, szent Tamás szerint, csak a hitükben teljesen biztos katolikusok gyakorolhatták. Érdekességként szeretném megemlíteni, hogy szent Tamás teológiájára nagy hatást gyakorolt a zsidó filozófus, Maimonidész. Sok gondolatát átvette, főleg az Istentanába beleépítve, és számos helyen forrásként is megnevezi.³² A középkor minden „sötétsége” ellenére, mégis akadt pár teológus, akik szerették volna békés úton megoldani a hitbeli különbségeket, erőszak alkalmazása nélkül.

Abälard (Petrus Breton, 1079-1142) kezdte el azon teológusok és gondolkodók sorát, akik hittek egy univerzális vallás létrehozásában. Abälard univerzális vallásában a kereszténység az uralkodó, irányt adó és mindenki számára elfogadható vallás (egy filozófus, egy zsidó és egy keresztény beszélgetését írja le). Raimundus Lullus (1235-1315) is egy közös vallás létrehozásán fáradozott. Ő is egy zsidó, egy keresztény, egy pogány és egy szaracén közti beszélgetést vetette papírra. Lullus azt szeretete volna, hogy minden vallás eljusson a Krisztusi igazságig, és ily módon feloldódnának a vallási különbségek.³³ Bár ez a megközelítés még messze állt a mai tolerancia fogalmától érdemes megemlíteni, mert az inkvizíció évszázadaiban az ilyen szereteten és egymás meggyőzésén alapuló gondolatok a tolerancia fejlődéséhez nagy segítséget nyújtottak. A közös vallás gondolata, a hitek egy rangra emelése és a párbeszéd szorgalmazása megnyitotta az utat az újabb korszak tolerancia-harcosai előtt.

Azonban a középkorban az „enyhébb” teológiai irányzat győzelmeskedett a Katolikus Egyházban. Szent Ágoston tekintélyének köszönve, az ő álláspontja kerekedett felül és a 12. század közepéig az eretnekeket szabadon büntették, börtönbe vetették, de megölni tilos volt őket. A középkor eme sötét korszakát átugranám, mert ott nem találtam példáját a toleranciának. Az egyház jogosnak tartotta integritásának és igaz hitének védelmét. Sok történész figyelmezteti a mai olvasót, hogy ítélethozatalakor ne a mai tudásunkra hagyatkozzunk, hanem próbáljuk meg az akkori világ elvei szerint meghozni ítéletünket. Ebben teljesen egyetértek, de az inkvizícióra és a boszorkányüldözésre nem találok magyarázatot.

³¹ Patrológia. i.m.262.o.

³² Guttmann-Husik-Scheiber: Maimonidész, zsidó filozófia; zsidó és skolasztikus filozófusok a középkorban. Logos Kiadó. Budapest, 1995.i.m.132.o.

³³ Toleranz als Strukturprinzip. i.m.41.o.

A humanista Erasmus a toleranciáról

A tolerancia szót mai tág értelmezésben (mert addig csak teherbírást jelentett) firenzei humanisták használták először a XV. században (Marcilio Ficino (1433-1499), Nikolaus von Cues, stb.).³⁴ Az erkölcs terén meghatározó mozgalom, a Petrarca (1304-1374) és Boccaccio (1313-1375) által alapított humanizmus, a skolasztika megmerevedett hagyományaitól való elfordulás jegyében lobbant lángra. A humanista gondolkozás középpontjában az ember állt, olyan kérdések keresttüzében, mint például a szerelem, az emberi méltóság, vagy a természet, a történelem és a nyelv. A mozgalom elnevezése az „emberiségért való fáradozásokból” (studia humanitatis), a humanitas antik fogalmából vezethető le. Itt a studia humanitatis az átfogó szellemi és művészi kiműveltség aspektusát jelenti, ahol a műveltség növekvése és elterjedése az erkölcsi fejlődést is magába foglalja.³⁵

Az észak-európai humanizmus legjelentősebb képviselője **Rotterdami Erasmus** (1469-1536) volt, aki a humanizmus tolerancia eszméit terjesztette el Európában. Erasmus minden írását érdemes olvasni és elemezni, de én munkásságának arra a részére összpontosítok, amely a toleranciát érinti. Ez a nagy tudós Luther kortársa, tehát a reformáció személyes érintettje. Az egyházhoz való kritikus hozzáállása és történelmi-kritikai exegézise a reformáció előfutárává tette. Erasmus még Luther előtt írt, és állást foglalt az egyházban uralkodó lehetetlen állapotok ellen. Sok ötletét és újítását magáévá tett a reformáció. Erasmus azonban több levelében panaszolja is, hogy Luther minden konkrét szituációra vonatkozó kijelentését általánosítja, és így helytelenül használja. Mindezen panaszait félre teszi, és igaz toleráns ember módjára mindig csak a közös vonásaikat emeli ki, és hosszú ideig nem foglal nyíltan állást a sokszor intoleráns Lutherral szemben.

Erasmus humanista szemlélete szerint a teológus „dolga” a tanítás és nem a hit rákényszerítése másokra. A többi vallást nem szabad szerinte elnyomni vagy kiirtani. 1520-ban keltezett levelében írja: a kényszer a zsarnokság eszköze, nem az egyházé. A szamarakat kényszer-

³⁴ Juhász Tamás: Szabad vallás – elkötelezett egyház. Korunk 1997 Október.

³⁵ Dr Hans Adolf Hertzler: Toleranz – eine umstrittene Tugend.

rítik nem az embert.³⁶ Egy másik levelében elismeri, hogy hibás lenne a reformátorok minden állítását elítélni (a szerzetesek könnyelmű életét, egyes püspökök zsarnokságát vagy sok teológus dogmatizmusát érintő kritikájukat). Majd védelmébe veszi őket, mondván: nem szabad hibákat meggondolatlanul, azonnal eretnekségnek bélyegezni. Utal arra, hogy erőszakkal és kényszerrel csak az ellenkezőjét lehet elérni annak, amit szeretnénk.

1526-ban egy törvényben rögzített, ideiglenes toleranciát javasol Johann Heigerlin püspöknek, ez idő alatt a hitvitákból született ellentmondásokat tisztázni tudnák. Négy évvel később a németországi pápai legátusnak ír: engedjék meg hogy, bizonyos föltételek mellett, egyes szekták fennmaradjanak. Szerinte az ilyen rossz megtűrése még mindig jobb, mint a szörnyű háború.³⁷

Erasmus toleranciája és új, sajátos útja legjobban az alsó-rajnai III. János herceg és fia V. Vilmos (1539-1592) uralkodásában követhetők nyomon. Ők nem ingadoztak a katolikus és evangélikus pártok között. Egyértelműen egy katolikus reformpolitikát követtek, teret engedve különböző vallási gyakorlatoknak. Ezt a hozzáállásukat teljes mértékben Erasmustól tanulták. A hercegi tanácsadók Konrad Heresbach és Johann von Vlatten, Erasmus tanítványai és barátai voltak, és mindketten mesterük ajánlásának köszönhatték, hogy ilyen magas pozíciót kaptak az udvarban. A tanácsadók rendszeres levelezésben álltak Erasmussal, sőt tanácsaiért 30 guldent is kapott a hercegtől.³⁸

Ez az úgynevezett toleráns „harmadik út” célja az volt, hogy biztosítsa a hercegség békéjét és elkerülje a vérontást. Hogy az Alsó-Rajna vidékén kifejlődhettek a reformok és mégis a katolikus vallás maradt az államvallás ez egy történelmi különlegesség. Engedélyezték a nép nyelvén történő prédikálást, a két szín alatt történő áldozást. Szemet hunytak a papok nősülése és a liturgia kisebb változtatásai felett. A céljuk, mely egyben Erasmus célja is volt, hogy megtartsák az egyház egységét, mégsem vált valóra. A két szemben álló oldal egyike sem volt hajlandó tole-

³⁶ Jürgen Blattner: Toleranz als Strukturprinzip. Verlag Herder Freiburg im Breisgau, 1985. i.m.43.o.

³⁷ Jürgen Blattner: Toleranz als Strukturprinzip. i.m.44.o.

³⁸ Günter Warthuysen: Erasmus von Rotterdam und sein Einfluß auf die Kirchenpolitik im Herzogtum Kleve zur Zeit der Reformation. In: Mitteilungen der Historischen Vereinigung Wesel e.V. Juni 2000.

ránsan „lenyelni” a változtatásokat. Ez természetesen nem eme új politika kvalitásait csorbítja. Az erasmusi reformpolitikát és toleranciát követők egy sötét, háborúktól véres korszakban próbálták kitaposni a harmadik utat. Elérték, hogy hercegségükben nem voltak hullahegyek, sem menekültek, sem szellemileg megcsönkített gondolkodók, ahogy az Európa többi területén történ. Alsó-Rajna vidéke egy korszakon keresztül Rotterdami Erasmus szellemisségében élt.

Mivel Erasmus elképzelése megbukott, sokan hajlamosak a nagy tudóst egy bukott, a tolerancia tragikus hőseként beállítani (Goffe Jensma, Stefan Zweig, Heinz Holecek). Luther fellépésével a toleráns humanizmus tényleg háttérbe szorult, és ezzel nem egyezhetett Erasmus, a populáris humanista; kevesebben fordultak hozzá tanácsért és öregségére szinte teljesen izolálta magát. De az ember Erasmust túlélte a gondolatai. Tőle tanulták a későbbi korok a toleranciát és az emberiséget. Európa nem felejtette el. Erasmusról a legjobb leírást szerintem S. Zweig adja: „Erasmus sok mindent szeretett, amit mi is szeretünk – a költészetet, a filozófiát, a könyveket és műalkotásokat, nyelveket és népeket; megkülönböztetés nélkül szerette a magasabb erkölcsi fejlődésre vágyó egész emberiséget. És csak egyetlen dolog volt, amit mint az értelem eredendő ellentétét mindenek felett gyűlölt: a fanatizmust. ... Szelleme talán nem a legmagasabb rendű, de a legátfogóbb, szívét nem mámoros jószág, hanem helyesen alkalmazott jó szándék vezérli – a világnézeti türelmetlenség minden formáját a világ ösveszedelmének látja.”³⁹

Nem lennék korrekt, ha Erasmus mellett ne tennék említést **Martin Lutherről** (1483-1546) a nagy reformátorról. Be kell vallanom, hogy magam is meglepődtem, amikor olvasmányaim során kiderült, hogy ő használta először a német nyelvben a „Toleranz” szót („Disputatio de iustificatione” 1536). Mai napig ez a német alakja a toleranciának. Sajnos gyakorolni ritkán gyakorolta Luther ezt az erényt. Nem kímélte írásaiban és előadásaiban sem a zsidókat, sem a katolikusokat, sem az újrakeresztelőket. „Felujjong, mikor Thomas Müntzer⁴⁰ és a parasztok tízezrei szégyenletes mézszárlás áldozatául esnek, és harsány hangon dicsekszik, „hogy vérük az ő lelkén szárad”, boldog, mikor a „disznó” Zwing-

³⁹ Stefan Zweig: Rotterdami Erasmus diadala és tragédiája.1993, i.m.5.o.

⁴⁰ Müntzer, Thomas (1490-1525) német forradalmár, a parasztlázadás egyik vezetője.

li⁴¹ és Karlstadt s mind a többiek, kik vele szembeszálltak, gyalázatosan tönkrementek.”⁴² Még az ördögöt is megdobta tintatartójával. Nagy ellenfele Erasmus is „megkapta tőle a magáét”: kijelentette, hogy halálos ágyán, meg fogja tiltani gyerekeinek, hogy Erasmus műveit olvassák, mert abban Erasmus Isten- és egyház ellenes dolgokat ír.⁴³

Bár, mint már említettem, a humanizmus a reformáció előfutára volt, és sok közös vonásuk és megvalósítandó szándékuk volt, a két mozgalom teljesen eltért egymástól. Más stílusúak voltak, más emberképük volt (szabad akarat), más vérmérséklettel rendelkeztek. Luther hű munkatársának, az ízig-vérig humanista, Melanchthonnak⁴⁴ sikerült a lutheri műbe belecsempésznie a humanista emberképet. Ő adta a két nagy szellem teológiájának a legjobb összehasonlítását egyik levelében: „Mit várunk el a teológiától? Két dolgot. Menedéket a halál és az utolsó ítélet előtt. Luther nyújtja ezt nekünk. Az erkölcsről és mérsékletességről szóló tanítás, ez Erasmus munkája.”

A felvilágosult Lessing a toleranciáról

A reformációval feltörő intolerancia hullámát a felvilágosodás kora csillapította le újra. A felvilágosodás, legtöbb tudós szerint, Leibnizzel (1646-1716) kezdődik, őt tartják a szellemi irányzat „apjának”, és Franciaországban ér véget a forradalommal (1789-1799).⁴⁵ A vallásháborúk⁴⁶ után megindult a fejlődés. Létrejött egy meglehetősen anyagi biztonsággal és tekintéllyel rendelkező városi, polgári réteg (tanárok, lelkészek, hivatalnokok, jogászok, orvosok, stb.). A fellendüléshez nagyban hozzájárult az iparosodás, a hajózás, az újabb felfedezések. A polgárság öntudatosá és igényes olvasóvá vált (pl.: Defoe (1660-1730) Robinson Crusoe-ja; Diderot (1713-1784) Enciklopédiája; Wieland (1733-1813) Agathon-ja és még sorolhatnám). Ami viszont a legjellemzőbb a felvilá-

⁴¹ Zwingli, Ulrich (1484-1531) svájci reformátor, kezdetben Luther tanítványa.

⁴² S.Zweig:Rotterdami Erasmus diadala és tragédiája.1993. i.m.101.o.

⁴³ Tischrede, 1533.

⁴⁴ Melanchthon (eredetileg Schwarzerd), Philipp (1497-1560). Humanista, Luther munkatársa, az Augsburgi hitvallás megfogalmazója, Luther halála után a protestantizmus vezetője. Praeceptor Germaniae, Németország tanítójának is nevezik.

⁴⁵ dtv-Atlas zur deutschen Literatur. Deutscher Taschenbuch Verlag, 1983, i.m.143.o.

⁴⁶ Harmincéves háború 1618-1643.

gosodott öntudatra, hogy éles határt húznak az egyház intézményei, szolgálói és a keresztény hit közé. Az egyházakkal szembeni támadásokat legtöbbször nem tartják a hittel és a Bibliával szembeni támadásnak. Az egyházi hierarchiát politikailag inkompetensé, kiskorúvá nyilvánítják és elvárják, hogy hatalmuk és befolyásuk is csökkenjen.

Gotthold Ephraim Lessing A Bölcs Náthán-ban⁴⁷ tette le a tolerancia máig érvényes alapkövét. Lessing a szászországi Kemenzben született 1729. január 22.-én. Apja Johann Gottfried Lessing nagy tiszteletnek örvendő evangélikus pásztor, anyja Justine Salome, férje előljárójának a lánya. Gotthold Ephraim a második gyermekként született összesen tizenkét gyermek közül. Tanulmányai során megtanul görögül, latinul, héberül. Korán kezd írni. Vonzódik a színházhoz. Élete során sok kudarcra volt, lapokat adott ki és szerkesztett több városban. Sok lap csődbe ment. A színházzal se voltak különösebb sikerei. Állásról-állásra „vándorolt”, hogy fenn tudja magát tartani és, hogy írhasson. Számos tanulmányt is írt a kortárs irodalomról. Írásaiban támadta a francia drámaeszményt, és arra ösztönözte az írókat, hogy Shakespeare-t tekintsék mintának. Teret követelt a valódi nemzeti drámának is, melynek alapját a természet és a valóság iránti hűségben látta. Miss Sara Sampson (1755) és Emilia Galotti (1772) című darabjaival megteremtette a polgári szomorújáték műfaját a német színpadon.⁴⁸

Publicisztikaiban a felvilágosodás és az ész- kultusza nevében lép fel a lutheránus ortodoxia teológiája ellen. Nevéhez fűződik a modern bibliakritikai racionalizmus körüli vita kirobbanása is. Mint liberális vallásbölcselet, elindítója a deizmus és a panteizmus létjogosultságáról kirobbanó Spinoza-vitának.⁴⁹ Ő a racionális bibliakritika mellett foglalt állást.

Lessing mégis mindennek előtt, mint mondtuk, a tolerancia megfogalmazásáról vált híres világszerte.

⁴⁷ magyar fordítása: G.E. Lessing: Bölcs Náthán. BP, Európa Kiadó, 1958, Ford. Lator László.

⁴⁸ Julijana Beli-Göncz: Deutsche Literatur der Aufklärungszeit (Texte mit Kommentaren). Savez pedagoških društva Vojvodine, Novi Sad, 2003. Julijana Beli-Genc: Lesingove drame u srpskoj književnosti. Savez pedagoških društva Vojvodine, Novi Sad, 2001.

⁴⁹ dtv-Atlas, i.m.146.o.

Ezt a felfogását fogalmazza meg világhírű művében **A Bölcs Náthánban**⁵⁰ (1779). Költői kontextusba ágyazza történetét. A darab a 12. századi Jeruzsálemben játszódik, a harmadik keresztes háború idejében, a bölcs Saladin szultán uralkodása alatt. Saladin, mint az egyik főhőse a darabnak toleráns és felvilágosult. Náthán egy gazdag zsidó kereskedő, aki pár éve a jeruzsálemi keresztény pogrom alkalmával elvesztette családját (feleségét és hét fiát), Isten segítségével azonban legyőzi magában a keresztényekkel szembeni utálatát és örökbe fogad egy keresztény kislányt, Rechát. Náthán egyik babiloni utazásából hazaérve megtudja, hogy egy templomos lovag megmentette Rechát az égő házukból, megmentve így annak életét. A templomos nemrég szabadult Saladin fogságából, nem végezték ki, mint a többi elfogott templomost, mert Saladint kísértetiesen emlékeztette meghalt bátyjára Assadra, aki Európába ment. A templomos persze beleszeret Rechába és megkéri kezét, de a bölcs Náthánnak fenntartásai vannak és meg szeretné tudni, hogy pontosan kicsoda is a lovag. A mű végére kiderül, hogy a templomos lovag és Recha édestestvérek és mindketten Saladin bátyjának gyermekei, tehát a nagy Saladin unokaöccse és húga. Mielőtt lemenne a függöny, összejön a nagycsalád, ahol már a vallásbeli különbségek nem játszanak semmilyen szerepet sem. Még egy fontos szereplőt nem hagyhatunk említés nélkül, Jeruzsálem keresztény pátriárkáját, aki egy pénzéhes, korrupt, intrikus hatalmassága az egyháznak. De az események végére ő is belátja Náthán jóságát és nagyságát, sőt mi több az öreg zsidót tartja a legigazabb kereszténynek. Minden szereplő (előbb vagy utóbb) a felvilágosult humanizmus szellemét követi és aszerint cselekszik. Azzal, hogy mindegyikük túllépi a vallásuk által szabott határokat, tanúságot tesznek az emberi, humanitárius viselkedésről és arról, hogy nem szükséges az intézményesített vallás az emberi jósághoz.

Az egész darabot azért ismertettem, hogy érthető legyen, milyen környezetbe helyezte el Lessing híres **gyűrű-paraboláját**⁵¹, vagyis az ő tolerancia deklarációját.

⁵⁰ A Bölcs Náthán Lessing utolsó műve. Hátterében a hamburgi lelkésszel, Melchior Goeze-vel folytatott vitája húzódik, amely odáig vezetett, hogy Lessing ellen részleges publikálási tilalmat vezettek be. Ezen okokból Lessing deizmusról alkotott nézeteit ebben a drámában fogalmazta meg.

⁵¹ A három világvallás képviselőinek párbeszéde nem egyedülálló az irodalomban. (Raimundus Lullus, Nicolaus von Cues) Legismertebb mégis Boccaccio elbeszélése a

A szultán pénzhiányban szenved és megpróbál a gazdag zsidó kereskedőtől pénzt kicsalni ravasz módon. Saladin felteszi Náthánnak a kérdést, hogy melyik vallás a legjobb. Amennyiben az öreg zsidó nem az iszlámot magasztalja a császár komoly pénzüsszeghez jut. Náthán kikerüli az egyenes válaszadást, elmesél egy kis történetet. Egy embernek volt egy gyűrűje, a gyűrűnek volt egy különös képessége, a viselőjét kedvessé tette Isten és ember előtt, nem követett el bűnt és nem volt egyetlen ellensége sem az emberek között. Az ékszer apáról fiúra szállt már generációk óta, és minden apa arra a fiára hagyta, akit a leginkább szeretett. A gyűrű mostani birtokosának három fia volt, és mind a három fiát egyformán szeretete, nem tudott különbséget tenni közöttük. Ezért egy aranyművessel elkészítette a gyűrű pontos másait, így minden fiának jutott egy. A halálos ágyán egyenként hívta magához fiait és mindegyiknek odaadta a gyűrűt, nem árulva el, hogy a többi testvér is kapott. Az apa halála után természetesen kitört a testvérek közti harc, hogy melyikük gyűrűje/vallása az igazi. A veszekedők a bíró elé mennek. A bíró megállapítja, hogy ő sem tud igazságot tenni, ő sem tudja megmondani, hogy melyik az igazi gyűrű/vallás.

*„... Van per, osztás,
Vádaskodás – de csak nem tudni, melyik
Az igazi.. – éppúgy, ahogy mi sem
Tudjuk, melyik vallás az igazi.”
(fordította: Lator László)*

A bölcs bíró ráérezett arra, hogy az apa mindhárom fiát egyként szeretete, s nem akart elnyomni kettőt, hogy egynek kedvezzen. Azt tanácsolja hát, hogy viselje mindegyikük gyűrűjét úgy, mintha az igazi volna, igyekezzen gyűrűje varázshatalmát megmutatni, s **jóságával** nyerje el mindenki tetszését, hogy úgy lássék övé az igazi.⁵²

A parabola végkicsengése tehát, hogy a vallások közti versengés győztesét nem lehet jogilag meghatározni. A bírónak az eszére kell hallgatnia: minden vallás azon igényére apellál, hogy az embereket úgy nevelje (minden vallás a maga módszerével), hogy azok mind életükben

Decameronban, ahol szinte ugyanez a parabola olvasható, de végkifejlet nélkül. Lessing nagy újítása a parabola befejezésében rejlik.

⁵² „Hát higgye hittel ki-ki: az övé/Az igazi...”

mind haláluk után se maguknak se másoknak ne váljanak pokollá. Ebben segít, Lessing szerint, az embertárs előítéletektől mentes, segítő szeretete. Ez a szeretet Isten szeretetére adott válaszuk. Intolerancia ott létezik, ahol az emberi cselekedetek nem Isten szándéka szerintiék; mert Istent, aki mindenhol jelen való, felfedezhetjük bárhol, így embertársainkban is. Ezzel válik Lessing saját korának előfutárává.

A „Bölcs Náthán” mindhárom monoteista vallásnak teret ad. Ugyanakkor világosan kiderül Lessing intézményes egyházzal szembeni ellenszenvé. (Valószínűleg apja viselkedése állhat a háttérben, aki sose tolerálta a feltörekvő irodalmárokat, és fiának is megtiltotta, hogy komédiákat írjon.⁵³) A keresztény szereplők (a templomos lovag, Daja, Recha dajkája és Jeruzsálem pátriárkája) kerültek a legrosszabb fényben bemutatásra. A zsidóság Náthán képviselőjében szinte tökéletes, Jézusi vonásokat mutat (!!!), Saladin bölcs és engedékeny, de igen ravasz. Csak a keresztények romlottak, köztük a pátriárka, és a templomos lovag (a keresztes háborúk hírhedt harcosa), bár ők fejlődnek a legtöbbet az események forgatagában. Lessing parabolája történelmileg nem megalapozott. Elég ha csak Saladin (1138-93) alakjára gondolunk (Tiberis visszafoglalásánál kivégeztette a hadifoglyokat, amire utal is Lessing, és nem ez volt az egyetlen vérfürdő amit rendezett. Arról nem is beszélve, hogy hány iszlám bölcselőt kivégeztetett, mert veszélyesek voltak számára), aki szent háborút vezetett a keresztények visszaszorítására.

Lessing a történelmi tények elhomályosításával és saját értelmezése szerinti átformálásával tudja csak elérni, hogy toleranciát követeljen minden idegen számára. Ugyanígy és ugyanezen célból mossa össze a vallásokat is, nem törődve azok kulturális hozadékaival, dogmaival, más világszemléletével. A legújabb kutatások kimutatták, hogy nemcsak a zsidó hagyományban található a vallások sokféleségét tárgyaló szövegek, hanem a Koránban is. Azt az állítást, mely szerint Lessing, parabolájában túl sok teret enged az iszlámnak, és ezt a vallást állítja be a legpozitívabban, egy szó, a német „Ergebenheit” fordításával magyarázzák. A szó jelentése: teljesen ráhagyatkozni Isten akaratára. Lessing jegyzetei között találtak egy érdekes feljegyzést: „iszlám” az arab megfelelője a

⁵³ Hans-Peter Raddatz, Lessings "Nathan" und die Toleranz In: Ostpreußenblatt, 12.05.01.

német *Ergebenheit*-nak. Lessing Bölcs Náthánjának hatalmas irodalma van. Egyesek szerint Lessing gyűrű parabolája csak egy szép mese, de semmi praktikus tanács vagy megvalósítandó magatartás nincs benne. Érvényességét különös elbeszélési stílusának, megszemélyesítéseknek, váratlan fordulatoknak köszönheti. Maga a darab cselekménye sem nyújt útmutatást a konkrét toleranciára, mert a család egymásra találása után befejeződik. Az új nagycsalád egymás iránti új érzelmeit, de toleranciáját sem ismerhetjük meg, a keresztes háborúk befejezéséről nem is beszélve. Mások minden vallás, minden nép kiemelkedő tudósai a nekik megfelelő szemszögből akarják bemutatni a művet. A mohamedánok kiemelik az iszlám szereplők pozitív fényben való bemutatását, sőt egyre több Korán-idézetet találnak a műben. A keresztények némelyike addig merészkedik, hogy Náthán alakját Jézussal hasonlítsa össze. Vannak, akik szerint nem is a három monoteista vallást akarta Lessing kibékíteni, hanem a mű igazi címzettjei a három keresztény felekezet.

Egy szóval Lessing remekműve jó csemege úgy a teológusok, mint a germanisták számára. De a sok bába közt elveszett a gyermek. A darabot lehet elemezni, történelmileg kritizálni, de akinek füle van, az meghallja Lessing ma is érvényes üzenetét, és megérti Lessing hitét. A nagy német író hitt az emberiség fejlődőképességében, hitt az ész erejében és tudta, hogy a fejlődés természetes velejárója az egymás elfogadása és egymás megismerése.

Tolerancia a XX. században

Hatalmasak voltak azok a változások, amelyek a tolerancia XX. századi útját jellemezték. Két világháborút hagytunk magunk mögött, az első 10 millió, a második 50 millió áldozatot követelt. Ezekhez hozzá kell tennünk azokat, akiket ezek a háborúk megcsonkítva, testileg-lelkileg sérülten és hontalanul hagytak hátra. Az európai dinasztiák, egykettő kivételével, megdőltek. Európában az intolerancia zászlóvivői a totalitárius kommunizmus és a náci diktatúra rémtettei lettek. Velük együtt a gyarmatosítás, a faji diszkrimináció és szegregáció helyet kapott Európa minden nagyhatalmának politikájában. Folytatódott a természeti kincsek kizsákmányolása. A két totalitárius ideológia és a kolonializmus hatalmas károkat okozott az emberek lelkében. Akik vallás-, lelkiismereti- és szólásszabadságot követeltek, azok Hitler koncentrációs táborai-

ban, Sztálinnak gulágjában, Nagy Britannia és Franciaország ázsiai és afrikai börtöneiben kötöttek ki. 6 millió zsidó lett a Soah áldozata a koncentrációs táborokban, köztük Auschwitz gázkamráiban és kemencéiben. A sztálinista, kommunista rendszerek a Szovjetúnióban, Kelet- és Délkelet Európában erőszakrendszereket állítottak fel, amelyekben sok millió ember végtelenül sokat szenvedett.

Számbelileg alacsonyabb, de az intolerancia huszadik századi áldozatai közé joggal soroljuk azoknak az örményeknek a millióit, akiket a török hadsereg katonái irtottak ki az első világháború és a rá következő évek során.

Az utóbbi évtizedeknek legnagyobb sikerkönyvei közé tartozik **Stephane Courtois** könyve, amely franciául jelent meg **Le Livre noir du communisme**. Párizs, Robert Laffont, 1997, és az utána következő években sorozatosan adták ki igen sok nyelven, köztük magyarul is: **A kommunizmus fekete könyve** címen (1999). Courtois és szerzőtársai közel ezer oldalon foglalták össze a kommunista rezsimek és pártok által elkövetett bűntényeket. Leglényegesebb benne az a számadat, amely a kommunista intolerancia halálos áldozatainak számát 85 és 100 millió között becsülte meg⁵⁴. A könyv első 250 oldalát a Szovjetunióknak szentelik. Az első megdöbbentő adat, hogy Lenin lelkén 10-15 ezer kivégzés szárad, ami körülbelül kétszer több halálos áldozat, mint amennyi a cári rezsim számlájára írható (1825-1906). A könyv Lenint okolja az 1921/22-es éhínség 5 millió áldozatáért is. A sztálini 12 millió áldozatról nem is beszélve. Az Ázsiával és Kínával foglalkozó fejezet, a könyv kritikái szerint, elnagyolt, ebben komoly szerepet játszik, hogy az adatok a máii napig nem hozzáférhetők. A fejezet szerzője (Jean-Louis Margolin) csak sejtésekre hagyatkozhatott. A Kínai Népköztársaság, Mao vezetése alatt (1949) átnevelő táborokat hozott létre, mindazok számára, akik a hivatalos ideológiával szembeszegültek. Az „átnevelésnek” kb. 10-20 millióan estek áldozatul. Ehhez a számhoz hozzá kell még adnunk a nagy éhínség következtében meghaltak számát is. Írásomban csak erre a három híres kommunista államra korlátozódok, mert nem célozom a számokkal történő rémisztgetés.

⁵⁴ Szovjetúnió – 20 millió halott, Kína – 65 millió halott, Vietnám – 1 millió halott, Észak-Korea – 2 millió halott, Kelet-Európa – 1 millió halott, Latin-Amerika – 150 ezer halott, Afrika – 1,7 millió halott, Afganisztán – 1,5 millió halott.

Magyarországot sem kerülte el a diktatúra. 1947/48-ban „felgyorsították és befejezték az államosításokat, a munkaspártok egyesítésével létrejöttek a mamutpártok, felszámolták az ellenzéket és a parlamentarizmust, s megvalósult a személyi kultuszos diktatúra, a sztálini rendszer”⁵⁵. Az ellenzéki pártok „csökönnyös” tagjainak sorsa ugyanaz volt, mint Mindszenty József hercegprímásé (1948 decemberében tartóztatták le). Az egyházi vezető kirakatperét számtalan ilyen típusú per követte. A törvénytelen módszerek sajátos válfaját alkották a kitelepítések, kilakoltatások, lágerek, kulákok, internálások. Az áldozatokhoz kell számolnunk az 56-os forradalom megtorlásának áldozatait is (mintegy 30.000).

Minket vajdaságiakat sem került el a diktatúra. A titói rezsim is szedte áldozatait a másként gondolkodni merők között. Itt nem csak a 45-ös „bácskai golgotára” gondolok, hanem az UDBA névtelen áldozataira, akik közül sokan Goli otokon kötöttek ki.

A náci-, kommunista rezsimeknek nem csak emberáldozatai voltak. Az intolerancia egyik legjobb példái ezek a diktatúrák. A felvilágosodás korában, a gondolkodók, az emberi szabadságot, az emberi érzerejét, az emberi méltóságot hangsúlyozták. Pár évszázaddal később, e két diktatúra mindettől megfosztotta lakosait. Megfosztották az embereket értékrendszerüktől, akaratuktól, vagyonuktól. Barátságok szűntek meg, a bizalom fogalma is kitörlődött az agyakból. Mindannyian láttunk filmeket az 56-os forradalomról és a megtorlásokról, vagy olvastuk Déri Tibort. Ezekben a filmekben nagyon jól visszaadják a tolerancia nélküli állam hangulatát, ahol mindenki fél a másiktól és legfőképp a „fekete autótól”. Teljesen mindegy, hogy egy diktatúra faji vagy osztály alapon határozza-e meg „ellenségeit”, a hatás ugyan az.

Mindezek alapján Berlin evangélikus püspöke, Dibelius (Otto Dibelius 1880-1967), joggal nevezte a huszadik századot a „legsötétebb évszázadnak”. Az ember megalázásának és kínzásának kifogyhatatlan tárháza megszegyenítette még az inkvizíciót is. A cél az egyetlen különbség a két korszak között. A középkorban az állam és az egyház egységének megőrzése volt a cél, a XX. században pedig a diktatúrák életben maradása, és főként a diktátor teljhatalmának megőrzése.

⁵⁵ Dr. Horváth Csaba: Magyarország képes története 1938-1992. Szikra Nyomda, Pécs, 1993. i.m.48.o.

Igazságtalanok lennénk azonban, ha a huszadik század jellemzése során nem szólnánk az ENSZ (Egyesült Nemzetek Szervezete) és a katolikus egyház törekvéseiről a tolerancia megvalósításával kapcsolatban. Az Emberi jogok nyilatkozata és a Katolikus Egyház ökumenikus törekvései és sikerei, mind azt bizonyítják, hogy a XXI. század törekszik a toleranciára és okulva a múlt hibáiból kerülni próbálja az erőszak alkalmazását.